

De gelukkige
huisvrouw

Cultus in Myceens
Griekenland

Een goed woord

Aanbevelings brieven

van Cicero

Vincent Hunink In het ruime oeuvre van Cicero is ook het genre ‘brief’ goed vertegenwoordigd. Veel van zijn brieven gaan over politiek en zaken, of hebben juist een strikt privé-karakter. Maar er is ook een categorie brieven die een soort tussenvorm is tussen beide uitersten: brieven waarin Cicero iemand aanbeveelt bij een kennis of vriend.

D

e grote Romeinse politicus Marcus Tullius Cicero (106-43 v.Chr.) is vooral bekend om zijn klinkende redevoeringen en filosofische traktaten. Cicero's felle aanklachten van staatsvijand Catilina en zijn beschouwingen over vriend-

schap of ouderdom worden nog altijd veel gelezen. Maar Cicero heeft nog veel meer geschreven. Zo is van zijn hand een collectie van honderden brieven bewaard gebleven. Twee grote bundels vallen daarbij speciaal op: de zestien boeken 'Brieven aan vrienden en bekenden' (*Ad familiares*) en de eveneens zestien boeken 'Brieven aan Atticus' (*Ad Atticum*). De opgenomen brieven bestrijken een groot deel van Cicero's carrière, van 68 v.Chr. tot kort voor zijn dood in 43 v.Chr.

De beide verzamelingen zijn al in de oudheid gepubliceerd, maar niet door Cicero zelf. Anders dan bij Latijnse brief-publicaties zoals die van Seneca en Plinius heeft de auteur de brieven dus niet speciaal voor publicatie geredigeerd en evenmin de hand gehad in de ordening en bundeling ervan. Mede daardoor krijgen Cicero-lezers via zijn brieven een verrassend veelzijdig beeld van de auteur en de tijden waarin hij leefde. Ook minder prettige kanten van zijn karakter, zoals zijn ijdelheid en besluiteloosheid, worden in de brieven goed zichtbaar.

Veel van de brieven zou Cicero zelf vermoedelijk helemaal niet hebben vrijgegeven voor publicatie, of alleen na flinke aanpassingen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de brieven waarin hij mensen bij anderen aanbeveelt. Het hele dertiende boek van *Ad familiares* bestaat uit aanbevelingsbrieven: het zijn er in totaal maar liefst 79.

Een lijvige bundel van aanbevelingsbrieven klinkt niet meteen als boeiende lectuur. De brieven staan ook nog eens kriskras door elkaar, zonder zichtbare aandacht voor de chronologie. In deze bijdrage wil ik met een paar voorbeelden laten zien dat de brieven toch interessant kunnen zijn, ook voor literaire lezers.

Aanbevelingen

Communicatief gezien is een aanbevelingsbrief in principe een overzichtelijk soort tekst. De Aanbeveler (A) schrijft

aan zijn Relatie (R) een zakelijke tekst waarin hij opkomt voor de belangen van een Derde persoon (D). Ook in zijn opbouw biedt zo'n brief in de standaardvorm weinig verrassingen. Na een begin waarin de relatie tussen A en R even wordt aangestipt gaat A in op de kwaliteiten of lotgevallen van D, waarna een beroep op R wordt gedaan om enigerlei actie te ondernemen ten behoeve van D. Een voorbeeld is *Ad familiares* 13,3:

Rome, datum onbekend
Cicero groet Memmius

Aulus Fufius, een van mijn beste vrienden, die mij altijd zeer ter wille is en bijzonder toegewijd, is een ontwikkeld en zeer beschaafd man, die jouw vriendschap alleszins waardig is. Zou je hem alsjeblieft willen behandelen zoals je mij persoonlijk hebt beloofd? Daarmee bewijs je mij de grootst mogelijke dienst. En de man zelf verbind je dan voorgoed aan je: hij zal alles voor je doen en je in alles ter wille zijn.

Aulus Fufius is onbekend en ook de datering is onzeker. De politicus Gaius Memmius (vooral bekend als degene aan wie Lucretius zijn leerdicht *De rerum natura* opdroeg) was gouverneur in Bithynië en Pontus in 57-56, dus wellicht stamt de brief uit die tijd. Veel bijzonderheden of details biedt de tekst verder niet: Cicero beveelt Fufius aan bij Memmius. Wat Memmius dan precies moet doen blijft hier onuitgesproken.

Toch zien we al in dit kleine, 'kale' voorbeeld dat er in het genre aanbevelingsbrief meer gebeurt dan het communicatieve schema suggereerde. De aanbeveler laat zijn eigenbelang kort zien: hij staat niet neutraal tegenover Fufius, maar heeft diensten van hem ontvangen. Daarnaast wijst hij op het belang van Memmius: als die doet wat Cicero vraagt, zal hij op zijn beurt iets hebben aan Fufius' diensten. De brief onderstreept de band van A en R, die door het bevorderen van D nog zal worden versterkt.

Mijn eigen stad

Een brief met wat meer details is 13,11. Daarin neemt Cicero het niet op voor een enkele persoon maar voor een hele stad. In dit geval zijn eigen geboortestad, Arpinum.

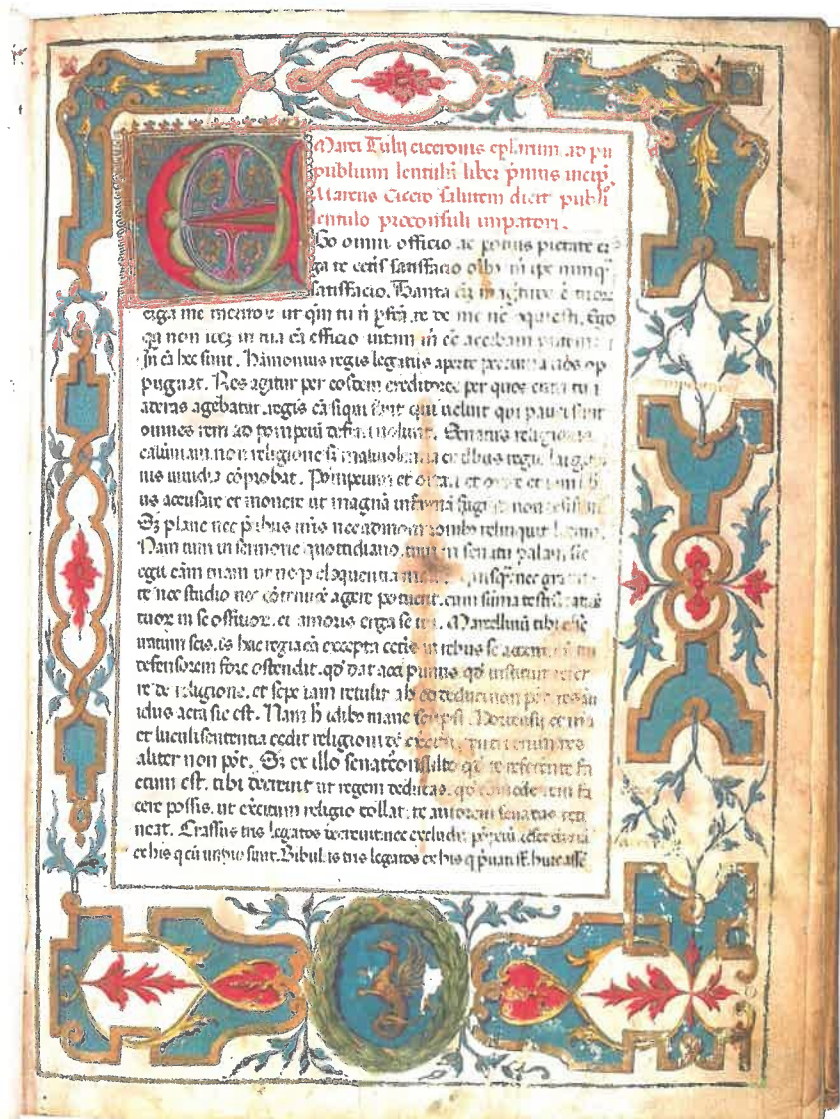
Rome, 46

Cicero groet Brutus

Jij wilt op de hoogte zijn van alles wat mij aangaat en daar doe je serieus moeite voor, dat heb ik altijd gemerkt. Daarom twijfel ik er niet aan dat je weet uit welke stad ik kom. En ook hoe alert ik altijd opkom voor de belangen van mijn mede-Arpinaten.

Al hun inkomsten, al hun middelen (waarmee ze ook religieuze ceremonies kunnen financieren, en onderhoud van tempels en openbare gebouwen), bestaan uit de rentebetalingen van hun bezittingen in de provincie Gallië. Ter inspectie, ter inning van de door de boeren verschuldigde bedragen, en ter algehele regeling en afhandeling hebben we een commissie van Romeinse ridders gezonden: Quintus Fufidius, zoon van Quintus; Marcus Fautius, zoon van Marcus; en Quintus Mamercius, zoon van Quintus.

Ik vraag je met nadruk, in het licht van onze goede relatie, om hier je aandacht aan te geven. Wil je ervoor zorgen dat de zaken van de stad, wat jou betreft, zo soepel mogelijk verlopen en zo spoedig mogelijk worden afgerond? En dat je de mannen die ik met name heb vermeld ontvangt met alle égarde (dat doe je natuurlijk al vanzelf) en hun alle ruimte biedt? Daarmee voeg je dan een paar prima mannen toe aan je netwerk en zul je een stad aan je verbinden in grote dankbaarheid voor je gunst. En ik zal je dan eens te meer dankbaar zijn. Altijd al kom ik op voor de belangen van mijn stadgenoten, maar dit jaar is het wel mijn speciale zorg en verplichting. Want voor het uitvoerend beleid in de stad zie ik dit jaar graag mijn eigen zoon als aedilis, evenals de zoon van mijn broer en ook Marcus Caesius, een heel goede bekende van me. Het is het enige ambt waarvoor we in onze stad verkiezingen houden. Deze mannen, en vooral ook mij, bewijs je eer als het openbaar bezit van de stad goed is

beheerd dankzij jouw inzet en aandacht. Dat vraag ik je met kracht en steeds opnieuw.

In deze brief uit 46 v.Chr. aan de politicus Junius Brutus (de latere moordenaar van Julius Caesar) blijkt Cicero een scherp oog te hebben voor de financiële belangen van zijn moederstad. De economie van Arpinum lijkt te berusten op inkomsten vanuit bezittingen in 'Gallië', het huidige Noord-Italië. Toevallig was Brutus gouverneur van die provincie in de jaren 47-45. Er is een commissie vanuit Arpinum onderweg naar het noorden, en Cicero vraagt Brutus om die commissie alle medewerking te geven. Ook moet hij de commissieleden persoonlijk ontvangen, lees: fêteren.

Opnieuw maakt de brief duidelijk welke verdere belangen er in het geding zijn. Voor Cicero zelf, als zelfverklaarde Arpinoot nummer één, is het belangrijk dat 'zijn' stad het goed blijft doen. Meer bepaald heeft hij een paar kandidaten voor lokale bestuursposten in Arpinum,

3

onder wie zijn eigen zoon. Hun kansen stijgen uiteraard aanzienlijk als deze brief succes heeft. Brutus, op zijn beurt, zal op die manier nieuwe, goede mensen kunnen toevoegen aan zijn netwerk (mijn vertaling voor *bonos viros ad tuam necessitudinem adiunxeris*).

De toon van de brief is intussen minder zakelijk en niet zo vol zelfvertrouwen als in het eerste voorbeeld. In aanbevelingsbrieven is de relatie tussen A en R niet steeds dezelfde, en lang niet altijd volkomen gelijk. Bij het lezen van deze brief krijg je de indruk dat Cicero hier meer de vragende partij is. Hij richt zich tot iemand met meer macht en invloed, en lijkt te dingen naar een gunst. Kleine details, zoals het bewust weglaten van de naam Arpinum aan het begin (er is slechts sprake van 'mede-Arpinaten'), en de nadruk op 'onze goede relatie' lijken ook bedoeld om in te spelen op Brutus' kennis en goede gezindheid.

Interessant genoeg schrijft Cicero kort hierna opnieuw een aanbevelingsbriefje aan Brutus (3,12), waarin hij speciale aandacht vraagt voor één van de commissieleden. Met hem heeft hij een persoonlijke relatie:

'Hij is namelijk de stiefzoon van mijn goede bekende en relatie Marcus Caesius, en heeft bij mij in Cilicië gediend als stafofficier, een functie die hij met verve vervulde. Ja, het leek of ik een gunst van hem had gekregen, niet hij van mij.

Daarnaast is hij, wat zwaar bij jou telt, niet afkerig van onze liefde voor de letteren.

Om die reden zou ik graag zien dat je hem alle mogelijke ruimte geeft wanneer je hem verwelkomt. En dat commissiewerk heeft hij op zich genomen tegen zijn eigenbelang, om mij ter wille te zijn. Wil je dus zorgen dat daarbij vooral de glans van zijn inbreng zichtbaar wordt? Zijn doel is wat de besten van nature ambiëren: maximale lof zowel van mij, voor wie hij dat gedaan heeft, als van de stad. En die zal hij krijgen als deze aanbeveling van mij jouw warme sympathie voor hem wekt.'

Met 'onze liefde voor de letteren' benadrukt Cicero zijn bijzondere band met Brutus. Maar eigenlijk doelt hij vooral op zijn eigen retorische praktijk; als alles uitpakt zoals hij wil zal hij het commissielid openlijk kunnen prijzen. En precies daarom was het dat lid begonnen, althans volgens Cicero. De diverse rode draden van economische en politieke belangen, persoonlijke en zakelijke relaties, beginnen zo al aardig met elkaar verstrengeld te raken.

Nuances

Wie een aantal van Cicero's aanbevelingsbrieven achter elkaar leest, treft als vanzelf veel herhaling en vaste formules aan. Het schrijven van dit soort brieven is voor Cicero blijkbaar een vaak terugkerende taak. Dat daarbij vaste wendingen van pas komen ligt voor de hand. Een grappige gemeenplaats is dat Cicero veelvuldig benadrukt dat zijn adressaat geen geheim moet maken van de aanbeveling, wel integendeel:

'Deze man wil ik daarom bij je aanbevelen. Wil je hem alsjeblieft laten weten dat ik jou heel gericht over hem heb geschreven en dat hij veel heeft gehad aan mijn aanbeveling? Daarmee bewijs je mij een enorme dienst.' (13,20)

'Je bewijst mij een enorme dienst als je hem erop wijst dat deze aanbeveling van mij groot gewicht bij jou in de schaal heeft gelegd.' (13,25)

'Laat hem weten dat hij behoort tot mijn beste vrienden en nauwste contacten. En ga zo met hem om dat hij begrijpt dat mijn aanbeveling hem tot grote steun is geweest.' (13,30)

De toon van de brief is intussen minder zakelijk en niet zo vol zelfvertrouwen

4

'In stilte goeddoen' is dus beslist niet de inzet van Cicero bij het schrijven van aanbevelingsbrieven. Keer op keer vraagt hij om erkenning (A schrijft aan R over D, met als extra verzoek dat R aan D expliciet meldt dat A hem heeft aanbevolen.)

Naast vaste elementen en terugkerende formules, soms met variaties zoals in de bovenstaande citaten, bieden de brieven ook subtiele nuanceverschillen. Het eigenbelang van A en R kan groter of kleiner zijn. De gevraagde dienst kan neerkomen op het inlossen van een schuld of juist een investering zijn in de toekomst. De R kan een meerdere zijn tegen wie A opkijkt, of iemand aan wie hij min of meer een opdracht geeft. Een merkwaardig geval is *Ad familiares* 13,43, waarin Cicero een speciaal verzoek inlast aan het adres van pretor Quintus Gallius, een van zijn opvolgers als gouverneur van Cilicië:

'Genegenheid tonen voor Oppius daar ter plekke en opkomen voor de belangen van de afwezige Egnatius als ging het om zaken van mij persoonlijk, dat vraag ik je dus. Denk daarbij maar dat het om mijn persoonlijke zaken gaat. Het zou mooi zijn als je bij wijze van geheugensteuntje voor jou een briefje opstelt dat dan aan jou in de provincie kan worden overhandigd. Maar schrijf het dan

wel zo dat je bij lezing ervan gemakkelijk terug kunt denken aan mijn zorgvuldige aanbeveling.'

Cicero draagt Gallius dus min of meer op om zelf te zorgen voor een passend verzochtschrift, liefst in Cicero-niaanse stijl, dat dan officieel bij hem kan worden ingediend en voorgedragen. Dit is beslist ongebruikelijk en eigenlijk ook een beetje pijnlijk. Als Cicero de brief ooit had willen publiceren zou hij deze frasen ongetwijfeld hebben geschraapt.

Ook de status van de aanbevolene kan variëren. In *Ad familiares* 13,6 neemt Cicero het op voor de vrienden en bekenden van zijn eigen vriend Cuspius, hij spreekt half schertsend van 'Cuspianen'. Als de geadresseerde de Cuspianen helpt en steunt, heeft dat weer een positieve weerslag op de relatie van Cicero zelf met Cuspius. Een minder ingewikkeld voorbeeld is 13,54. Daarin dankt Cicero een gouverneur voor zijn diensten tegenover Marcus Marcilius, de zoon van Cicero's professionele Griekse vertaler in Cilicië. Vervolgens komt zijn eigenlijke, nieuwe verzoek:

'Wil je ervoor zorgen, voor zover het met je geweten strookt, dat de schoonmoeder van deze jongeman niet voor het gerecht wordt gedaagd?'

Afbeeldingen

- 1 Detail van een houtsnede met Cicero aan zijn schrijftafel, uit de *Epistulae ad familiares* 9, 1547, gedrukt door Hieronymus Scotus in Venetië.
- 2 Verlucht manuscript van Cicero's *Epistulae ad familiares* (Brieven aan vrienden), 14de eeuw. British Library, Londen.
- 3 Marmeren portret van, misschien, Lucius Junius Brutus, eind 1ste-begin 2de eeuw n.Chr. Het deel onder de hals is modern. Museo Archeologico Nazionale di Napoli, Napels.
- 4 Cicero met zijn vriend Atticus en broer Quintus bij zijn villa in Arpinium, Richard Wilson, rond 1771. Art Gallery of South Australia, Adelaide.
- 5 Cicero verdedigt Quintus Ligarius bij Julius Caesar, Abel de Pujol, 1808. Musée des Beaux-Arts de Valenciennes, Valenciennes.

5

Persoonlijke gunsten, vriendenpolitiek, beïnvloeding van de rechtsgang... Ook hier is het moeilijk voorstelbaar dat Cicero had gewild dat we dergelijke zinnen te lezen zouden krijgen.

Persoonlijk verafschuwt Cicero Caesar en zijn bewind

Voor de goede verstaander

Een van de opmerkelijkste aanbevelingsbrieven is een schrijven aan Julius Caesar uit het voorjaar van 45 (*Ad familiares* 13,15). Caesar zit dan stevig in het zadel in Rome als dictator, en Cicero heeft van hem genade gekregen voor zijn 'foute' opstelling in de eerdere burgeroorlog tussen Caesar en Pompeius. Persoonlijk verafschuwt Cicero Caesar en zijn bewind, maar hij kan zich in het openbaar alleen een hoffelijke en quasi-collegiale benadering veroorloven.

Tusculum, mei-juni 45
Cicero groet imperator Caesar

Precilius wil ik speciaal bij je aanbevelen, de zoon van een voortreffelijk man, die een kennis van jou is en een heel goede relatie van mij. Het is een jongeman op wie ik bijzonder gesteld ben, niet alleen omdat hij zo bescheiden en hoffelijk is en vanwege zijn sympathie en speciale genegenheid voor mij, maar ook vanwege zijn vader, van wie de ervaring me heeft geleerd dat hij me altijd uiterst vriendelijk gezind is geweest. Want kijk, dat was bij uitstek de man die me altijd uitlachte en terechtwees omdat ik niet jouw kant koos. En dat terwijl ik nota bene door jou daartoe met alle égarde werd uitgenodigd.

'Maar nooit wist hij het hart dat huist in mij te overreden', (*Odyssee* 1,302 en 24,315) (...)

Met een Grieks Homerus-vers zinspeelt Cicero op zijn eigen verkeerde keuzes en Caesars politieke genade én

goede literaire smaak. Hieraan voegt hij vervolgens nog vijf welluidende Griekse citaten toe, voordat hij terugkomt op zijn eigenlijke vraag.

(...) Maar om terug te keren bij het begin: je zou me een geweldig plezier doen als je die jongeman onder je hoede wilt nemen met de vriendelijkheid die jou zo bijzonder typeert. Je bent de Precilii al welgezind, denk ik, omwille van henzelf. Maar laat mijn aanbeveling daar dan bovenop komen. – Nu heb ik je een nieuw type brief geschreven. Hopelijk begrijp je dat het geen doorsnee aanbeveling is.

Een 'nieuw type brief', noemt Cicero zijn schrijven, iets wat 'geen doorsnee aanbeveling' is. Inderdaad lijkt hij hier de grenzen van het genre aardig te hebben opgerekt. De feitelijke aanbeveling lijkt er nauwelijks meer toe te doen, de schrijver wil vooral zijn relatie met de ontvanger benadrukken, dankzij citaten en toespelingen op een hoog literair niveau. Anders gezegd: de aanbeveling dient hier vooral het eigenbelang van de Aanbeveler. Het gaat uiteindelijk, zoals zo vaak bij Cicero, alleen om Cicero zelf.

Over de vertaalde passages

De vertaalde passages (vertaald door de auteur van deze bijdrage) maken deel uit van een integrale Nederlandse vertaling van Cicero's brieven. Deze zal verschijnen bij uitgeverij Van Oorschot te Amsterdam in het voorjaar van 2025. Aan het project wordt meegewerkt door zeven vertalers: Jan Bloemendal, Daan den Hengst, Vincent Hunink, Jip Lemmens, John Nagelkerken, Ramon Selles en Rogier van der Wal, onder redactie van Piet Gerbrandy. De opzet van de uitgave is strikt chronologisch. De brieven van Ad familiares 13 staan hierin dus niet als aaneengesloten groep, maar verspreid tussen andere brieven. Nederlandse vertalingen van Cicero-brieven zijn schaars. Een flink aantal brieven of brieffragmenten is opgenomen in: Rome in revolutie, documenten van Caesar, Cicero en andere ooggetuigen 50-46 v.Chr., vertaald en toegelicht door Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman met medewerking van Anton D. Leeman, Athenaeum-Polak & Van Gennep (Amsterdam 1992). De hierin opgenomen brieven zullen, in herziene versie en waar nodig gecompliceerd, deel uitmaken van de verzamelde brievenuitgave van 2025.